

dr. Ivan Svetlik

ALI JE DELO DETERMINANTA DRUŽBENOEKONOMSKEGA POLOŽAJA

Članek obravnava družbenoekonomski položaj zaposlitvenih kategorij in sicer zaposlenih, brezposelnih, neaktivnih ter samozaposlenih. Prikazan je njihov materialni in politični položaj, mobilizacija neformalnih virov ter njihovo vključevanje v družbeni prostor. Osnovna ugotovitev analize pa je, da obstaja polarizacija med sistemom zaposlenosti in samozaposlenostjo. To pomeni, da najugodnejši družbenoekonomski položaj zavzemajo zaposleni, pa tudi brezposelni in neaktivni. Samozaposleni kmetje in obrtniki pa so marginalizirana skupina. Za družbenoekonomski položaj posameznika tako ni ključno delo samo po sebi temveč politično institucionalni status dela, ki ga posameznik opravlja.

The article deals with social and economic status of the following groups on the labour market: the employed, the unemployed, the selfemployed and the non-participants. It describes their economic and political status, mobilization of informal resources and their participation in the social system. The conclusion of the analyses is that there exist a polarization between the employment system on one hand and selfemployment on the other. Relatively favourable economic status is enjoyed by the employed, the unemployed and the non-participants while selfemployed farmers, artisans, professionals and others represent a marginal group. Socioeconomic status of an individual therefore does not depend first of all on its work as such but on the political and institutional status of work that one performs.

Uvod

Formalno delo ima v vseh družbah, kjer prevladuje evropska kulturna tradicija, in celo v drugih industrijskih družbah, centralno mesto. Po eni strani nastopa kot centralna družbena institucija, kot sistem posebej družbeno priznanih in varovanih odnosov, na osnovi katerega se razrašča cel niz organizacij in drugih institucij. Povedano bolj konkretno: Delo je institucionalizirano v obliki samozaposlenosti ali v obliki zaposlenosti, torej posla, ki ga delavci opravljajo v delovnih organizacijah. Na tej osnovi pa deluje cel niz drugih institucij, kot so izobraževalne, kulturne, socialnovarnostne in politične. Posamezniku je pogosto omogočena popolna vključitev v druge institucije le, če je zaposlen ali samozaposlen. Le tako uživa razne socialne pravice od materialnih, npr. druž-

beno stanovanje, do političnih, npr. participacija in socialno varstvenih, npr. zdravstveno zavarovanje. Centralnost pa pripada delu tudi v vrednostnih sistemih sodobnih družb (Antončič, 1985). Socialistične družbe se razlikujejo od kapitalističnih predvsem po tem, da med različnimi oblikami dela dajejo prednost zaposlenosti v državnem oziroma družbenem sektorju. Vzhodnoevropske dežele to legitimirajo s polno zaposlenostjo prebivalstva.

Glede na pomen formalnega dela lahko upravičeno pričakujemo, da se bosta materialni in družbeni status posameznikov oziroma posameznih kategorij prebivalstva bistveno razlikovala ravno po tem, ali so vključeni v delovne institucije ali ne, in glede na to, ali so zaposleni ali samozaposleni. Prav tako lahko pričakujemo, da se bo zaradi enakih razlogov razlikoval njihov način življenja, ki ga je mogoče razbrati iz behavioralnih variabel.

V naši raziskavi smo celotno populacijo razdelili v štiri osnovne skupine: zaposlene, brezposelne, neaktivne in samozaposlene. Brezposelne delimo posebej na latentno in odkrito brezposelne, samozaposlene pa posebej glede na to, ali delajo v kmetijstvu ali zunaj njega. Zaposlenih ne razlikujemo glede na družbeni in privatni sektor, temveč jih obravnavamo skupaj. Iz tabele 1 lahko razberemo strukturo reprezentativnega vzorca slovenske populacije v starosti od 15 do 75 let glede na njen zaposlitveni status.

Tabela 1: Struktura slovenske populacije po zaposlitvenem statusu

Zaposlitvene kategorije	N	%
Zaposleni	1513	62,8
Brezposelni:	71	2,9
latentno	32	1,3
odkrito	39	1,6
Neaktivni	585	24,3
Samozaposleni:	241	10,0
izven kmetijstva	138	5,7
v kmetijstvu	103	4,3

Očitno je, da je stopnja aktivnosti slovenske populacije zelo visoka (Rus in drugi, 1984), da je brezposelnost nizka in da je tudi delež samozaposlenih nizek. Ti podatki kažejo, da je Slovenija dosegla razvitost industrijske dežele, ki v nekaterih pogledih celo presega raven industrijskih dežel. Tega pa ni mogoče enopomensko in le pozitivno interpretirati. Če to velja za nizko stopnjo odkrite brezposelnosti, pa nizek delež neaktivnih lahko skriva v sebi tudi problem premajhne vključenosti v izobraževanje. Prav tako nizek delež samozaposlenih lahko pomeni preveč monoliten tip formalnega dela, pri čemer vse večji delež pripada zaposlenosti.

Demografske značilnosti zaposlitvenih kategorij

Razlike v zaposlitvenem statusu po spolu, izobrazbi in starosti so bile že analizirane (Rus in drugi, 1984). Ugotavljamo jih na podlagi kontingenčnih tabel, ki so glavna metoda analize razlik med zaposlitvenimi kategorijami v celotni študiji. Med neaktivnimi prebivalci je 64,9 % žensk in le 35,9 % moških. Prav tako je več žensk med latentno brezposelnimi, in sicer 62,5 %, medtem ko je moških 37,5 %. Glede odkrite

brezposelnosti med spoloma skorajda ni razlik, saj je žensk 51,3 % in moških 48,7 %. Obratno stanje kot pri neaktivnih in latentno brezposelnih je pri zaposlenih. Žensk je med zaposlenimi 44,9 %, moških pa 55,1 %. Zanimiva je slika tudi v primeru samozaposlenosti. Medtem ko med samozaposlenimi izven kmetijstva, v nadaljevanju jih bomo imenovali obrtniki, prevladujejo moški z 61,6 %, pa je med samozaposlenimi oziroma čistimi kmeti več žensk, in sicer 69,9 %.

Menimo, da je navedene razlike med spoloma mogoče pojasniti predvsem s tradicionalno delitvijo dela med spoloma, ki je seveda tudi biološko pogojena. Med neaktivnimi je zato več žensk, ker se ukvarjajo z gospodinjstvom in otroki. Zato jih je tudi več, ki bi se zaposlile, če bi imele za to ustrezne pogoje, torej latentno brezposelnih. Moških je več med samozaposlenimi izven kmetijstva, ker imamo tu večkrat opraviti s tehničnimi poklici; če se s tako dejavnostjo ukvarja tudi žena, jo mož kot nosilec obrti prijavi kot zaposleno osebo. To, da med čistimi kmeti prevladujejo ženske, je mogoče pojasniti: moški so se najprej odločali za zaposlitev izven kmetijstva, žene pa so ostajale doma in kombinirale kmetijstvo ter gospodinjstvo.

Poprečna starost anketirane populacije je 41,2 let. Zanimive pa so razlike v starosti po zaposlitvenih kategorijah. V poprečju so najmlajši odkrito brezposelni, in sicer 29,4 let, kar je le še en kazalec več, da je odkrita brezposelnost predvsem problem mladine. Prav tako so razmeroma mladi latentno brezposelni (32,4 let), kar prav tako kaže, da gre za mlado populacijo, ki se praviloma izobražuje, ki pa bi se bila pripravljena pod določenimi pogoji zaposliti. Zaposleni imajo razmeroma ugodno poprečno starost, in sicer 36,7 let. Če so neaktivni razmeroma stari, in sicer v poprečju 51,1 let, je to razumljivo, ker med njimi prevladujejo upokojenci. Poprečje znižujejo študenti, invalidi in gospodinje. Zelo stari so samozaposleni, in sicer obrtniki, 47,1 let, in kmetje kar 52,3 let. Ti podatki nas opozarjajo, da mlade generacije svoje energije ne morejo dovolj produktivno izkoristiti. Na drugi strani pa je samozaposlenost — ta zlasti v kmetijstvu še naprej odмира. Iz tega sledi logičen sklep, da bi morali mladim v večji meri omogočiti samozaposlovanje.

Razlike med zaposlitvenimi kategorijami po izobrazbi niso zelo jasne, nekaj pa je povsem očitnih. Najslabše izobraženi so samozaposleni, predvsem kmetje. Samo osnovno šolo ali manj ima 93,2 % kmetov in 63,5 % obrtnikov. Ta podatek med drugimi zelo jasno kaže, kako marginalen status ima pri nas ta oblika dela. Po eni strani se med samozaposlene rekrutirajo ljudje, ki jih izvrše sistem izobraževanja kot eden glavnih kanalov družbene mobilnosti. Po drugi strani pa formalnega izobraževanja, ki bi bilo posebej namenjeno samozaposlenim oziroma prirejeno za samozaposlovanje, skorajda ni. Strokovno usposobljeni obrtniki so v največ primerih končali poklicno šolo.

Nadpoprečno izobražbeni so edino zaposleni. To je dober indikator povezanosti med izobraževalnim sistemom in sistemom zaposlenosti. Uspešna pot skozi izobraževalni sistem omogoča zaposlitev, zaposlenim je omogočeno izobraževanje in, kar je morda najpomembnejše, številna dela, za katera je potrebna najvišja stopnja strokovne usposobljenosti, je mogoče opravljati le v obliki posla oziroma v sistemu zaposlenosti. Zaposlenost kot posebna oblika dela ima v primerjavi z drugimi, v našem primeru s samozaposlenostjo, višji družbeni status.

Opazujoč vpliv narodnosti na zaposlitveni status lahko ugotovimo, da je med samozaposlenimi, zlasti kmeti, izrazito podpoprečno število Ne-

slovencev, manj od poprečja pa jih je tudi med neaktivnimi. Nadpoprečno je zaposlenih in latentno brezposelnih. Ti podatki ne presenečajo, saj imigrante, ki prevladujejo med Neslovenci, vsrkava predvsem sistem zaposlenosti, imajo pa bistveno otežen dostop do zemlje in drugih virov, ki bi jim omogočili samozaposlitev. Tem bolj, ker je to področje dela marginalno in je najbrž v večji meri kot ostala regulirano neformalno. Razumljivo pa je, da je imigrantov manj tudi med neaktivnimi, ker prihajajo v Slovenijo predvsem zadnjih 20 let in se še ne upokojujejo, saj se vračajo pred upokojitvijo, in ker sprejemanju neaktivnih imigrantov noben družbeno-ekonomski sistem ni naklonjen.

Družinskega statusa posameznika najbrž ne moremo obravnavati na povsem enak način kot druge demografske spremenljivke. V primerjavi z zaposlitvenim statusom, ne predstavlja v tolikšni meri neodvisne spremenljivke kot spol, starost ali narodnost. Predpostavljamo lahko, da do določene mere tudi zaposlitveni status vpliva na družinski status posameznika. Kljub temu smo spremenljivko družinski cikel uvrstili v skupino demografskih, torej relativno neodvisnih variabel. Izkazalo se je, da med njo in zaposlitvenim statusom obstaja srednja stopnja statistične povezanosti, česar v primeru drugih demografskih spremenljivk nismo opazili. Kontinogenčni koeficient znaša 0,55.

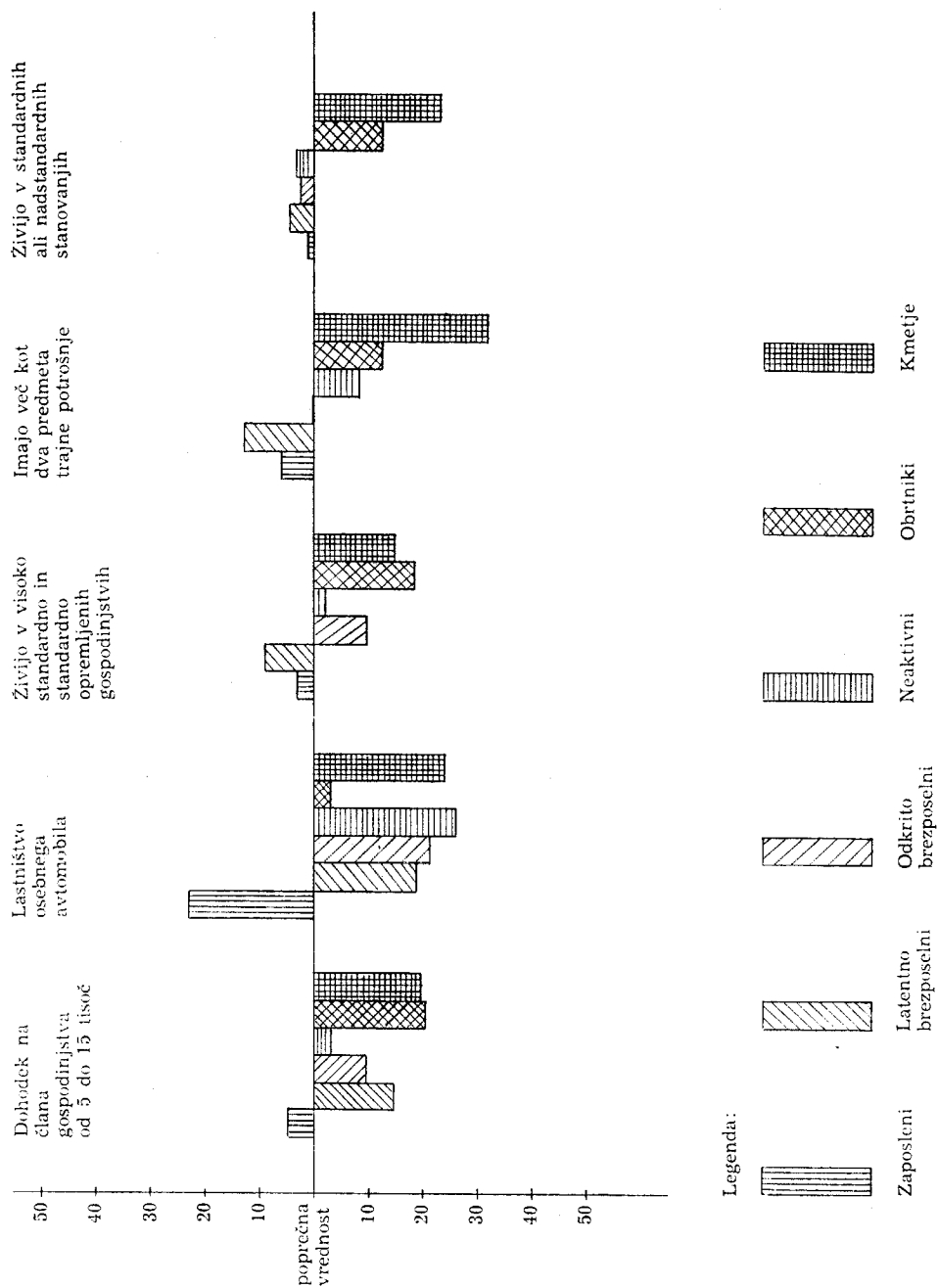
Spremenljivka družinski cikel upošteva starost anketiranca, ali ima otroke ali ne in starost otrok. Izkaže se, da so mladi ljudje do 25 let, ki nimajo otrok, bodisi neaktivni in se praviloma izobražujejo ali pa so že zaposleni. Nadpoprečno pa je med njimi tudi število latentno in odkrito brezposelnih. V starosti med 25 in 44 let so anketiranci brez otrok praviloma zaposleni; kar velja tudi za anketirance od 25 do 64 let z otroki do 18 let starosti. Toda med odraslimi, ki so stari od 25 do 44 let, je še vedno nadpoprečno število odkrito brezposelnih. Kot smo že ugotavljali, so samozaposleni nadpoprečno stari. Zato imajo otroke, ki so stari že nad 18 let, ali pa sploh živijo sami brez njih. To še posebej velja za kmete. Pri starejših ljudeh z odraslimi otroki ali brez njih se vse bolj povečuje delež neaktivnih. Ugotovili bi lahko, da s starostjo in številom otrok delovna aktivnost posameznika najprej narašča, nato pa začne z nadaljnjim staranjem in osamosvojitvijo otrok upadati. V primeru samozaposlenih pride do kulmulacije delovne aktivnosti v kasnejših fazah družinskega cikla.

Z navedenimi demografskimi spremenljivkami smo želeli dodatno pojasniti zaposlitveni status posameznikov. Ključno vprašanje, ki ga bomo obravnavali v nadaljevanju, pa je, kako zaposlitveni status vpliva na družbenoekonomski položaj in obnašanje posameznikov oziroma posameznih kategorij prebivalstva. Predpostavljamo, da bi moral biti glede na centralnost dela ta vpliv velik.

Materialni položaj zaposlitvenih kategorij

Materialni položaj, družbenopolitični položaj, mobilizacijo neformalnih virov in mobilnost analizirano na podoben način. Razlike med zaposlitvenimi kategorijami na vsakem indikatorju ugotavljamo s pomočjo kontinogenčnih tabel. Ponazorimo jih tudi z diagrami, in sicer tako, da ob vsakem indikatorju prikažemo, koliko posamezne zaposlitvene kategorije odstopajo od poprečne vrednosti v pozitivni ali negativni smeri. Na koncu zaposlitvene kategorije rangiramo glede na mesta, ki so jih zavzele na

Diagram 1: Odstopanje zaposlitvenih kategorij od poprečnih vrednosti indikatorjev materialnega položaja

posameznih indikatorjih. Dobljene range seštejemo in določimo agregatni rang za vsako zaposlitveno kategorijo posebej.

Prva spremenljivka, ki jo opazujemo, je dohodek na člana gospodinjstva. Statistična povezanost med obema spremenljivkama je nizka. Kontingenčni koeficient znaša (0,33). Če ne upoštevamo realne možnosti, namreč, da so podatki o dohodku na člana gospodinjstva dokaj netočni, potem se izkaže, da imajo najboljše dohodke zaposleni, sledijo pa jim neaktivni. V času anketiranja je največ ljudi izjavilo, da imajo mesečno od 5 do 15 tisoč din dohodka na člana gospodinjstva. Med zaposlenimi je bilo takih 72,9 %, med neaktivnimi pa 65,3 %. Sledijo odkrito in latentno brezposelni, ki jih je bilo v tem razredu 58,4 % oziroma 53,4 %. V najslabšem položaju pa so samozaposleni kmetje oziroma obrtniki, ki jih je bilo v tem razredu 48,4 % oziroma 47,8 %.

Preseneča ugotovitev, da latentno in odkrito breposelni nimajo najslabšega materialnega položaja, če ga merimo z dohodkom na člana gospodinjstva. Tem manj, ker so v najvišjem dohodkovnem razredu tudi relativno najmočnejše zastopani. V povprečju je imelo le 7,6 % anketiranih več kot 20.000 din dohodka na člana gospodinjstva. Ustrezna odstotka pri odkrito in latentno brezposelnih pa sta bila kar 16,7 oziroma 13,3. Temu je treba dodati, da so latentno brezposleni dokaj polarizirani, saj jih najdemo nadpovprečno veliko tudi v najnižjem dohodkovnem razredu. To v nekoliko manjši meri velja za odkrito brezposlene.

Svojevrstna uganka so samozaposleni. Največ in daleč nad poprečjem jih najdemo v najnižjem dohodkovnem razredu. Če je tu v poprečju 12,9 % anketiranih, je kmetov kar 46,2 % in obrtnikov 40,3 %. Te podatke je mogoče interpretirati na več načinov. Lahko da niso realni, ker so anketiranci svoje dohodke prikrivali. Morda pa so razmeroma realni in gre v primeru samozaposlenih za:

1. povsem marginalni ekonomski položaj ali 2. veliko stopnjo reinvestiranja, česar ne štejejo v osebne dohodke, ali 3. kompenzacijske vire, ki so neformalni oziroma naturalni in jih je bilo anketirancem težko izraziti v denarni obliki. Ta vprašanja bodo nekoliko jasnejša, ko bomo analizirali še druge indikatorje materialnega položaja posameznikov.

Anketirance smo vprašali tudi po lastništvu trajnih, zaenkrat še razmeroma luksuznih materialnih dobrin, kot je osebni avtomobil ali karkoli drugega, npr. čoln, jadrnica, vikend ali počitniška prikolica. Statistična povezanost med to spremenljivko in zaposlitvenim statusom je razmeroma nizka, vendar večja kot v prejšnjem primeru. Kontingenčni koeficient znaša 0,40. Izkazalo se je, da med anketiranimi kar 44,1 % nima nobene od navedenih dobrin. Močno podpoprečno so v tej kategoriji zastopani zaposleni, saj jih le 28,2 % nima nobene od navedenih dobrin, močno nadpoprečno pa kmetje, neaktivni in tudi brezposelni. Avto ima 47,3 % anketirancev. Med zaposlenimi je takih 60,5 %. V najmanjši meri pa imajo to dobrino neaktivni, kmetje in brezposelni. Druge luksuzne dobrine ima le 7,5 % anketirancev, pri čemer so zaposleni v nadpoprečno dobrem položaju.

Slika postaja bolj zapletena. Kmetje ostanejo marginalna kategorija, pridružijo se jim tudi neaktivni in brezposelni. Tega pa v tem primeru ni mogoče trditi za samozaposlene izven kmetijstva.

Tretji indikator materialnega položaja posameznikov je opremljenost gospodinjstva z gospodinjstskimi stroji. Čim vrednejši so tem višji standard

ima posameznik. Statistična povezanost med to spremenljivko in zaposlitvenim statusom je nizka, saj znaša kontingenčni koeficient le 0,24.

Podatki kažejo, da največ posameznikov živi v visoko standardno ali standardno opremljenih gospodinjstvih, to je 78,8 %. To pomeni, da imajo v gospodinjstvih štedilnik, hladilnik, pralni stroj in zamrzovalno skrinjo. V tako opremljenih gospodinjstvih živi nadpovprečno število latentno brezposelnih in zaposlenih. Podpovprečno število v tako opremljenih gospodinjstvih pa je samozaposlenih in odkrito brezposelnih. Nadpovprečno število samozaposlenih in brezposelnih živi tudi v neopremljenih oziroma podstandardno opremljenih gospodinjstvih. V tem primeru se vsi samozaposleni znajdejo v marginalnem položaju, morda zaradi produktivnega investiranja. Ponovno so v takem položaju odkrito brezposelni, pri latentno brezposelnih pa je zopet očitna polarizacija med skupino izrazito premožnih in skupino, ki je v slabem materialnem položaju.

Spraševali smo tudi po lastništvu predmetov trajne potrošnje, kot so fotografski aparat, filmska kamera, projektor, šivalni in pletilni stroj, kasetofon, magnetofon, gramofon in pianino oziroma klavir. Statistično je povezanost med posedovanjem teh predmetov in zaposlitvenim statusom nizka, saj znaša kontingenčni koeficient le 0,28. Največ navedenih predmetov imajo latentno brezposelni, mnogo pa ne zaostajajo tudi zaposleni in odkrito brezposelni. Izrazito malo jih imajo kmetje, pa tudi neaktivni precej zaostajajo za povprečjem. Najbrž je posedovanje teh predmetov le deloma posledica materialnega položaja. V dobršni meri pa je povezano z načinom življenja, kamor spada zlasti preživljanje prostega časa. To pomeni na primer, da imajo samozaposleni le malo prostega časa, ki bi si ga krajšali s pomočjo omenjenih predmetov. Starejše generacije, ki so pretežno neaktivne, niso razvile ustreznih navad oziroma teh predmetov ne poznajo. Deloma pa najbrž drži, da so te kategorije manj premožne in dajejo prednost investicijam na druga področja.

Pomemben indikator materialnega položaja posameznika je tudi njegov stanovanjski standard. Zato smo ugotavljali, v kakšnih stanovanjih živijo ljudje glede na zaposlitveni status. Kontingenčni koeficient med navedenima spremenljivkama je sicer zelo nizek. Kljub temu pa lahko iz kontingenčne tabele razberemo, da v podstandardnih stanovanjih živijo predvsem samozaposleni. Resda v takih stanovanjih živi skoraj polovica Slovencev, vendar pa je med kmeti takih 73,7 % in med obrtniki 62,2 %. To je dodaten kazalec marginalizacije samozaposlenih. Kaže, da predstava o obrtniku z luksuzno opremljeno vilo ne ustreza povsem resničnosti. V nadstandardno opremljenih stanovanjih najdemo nadpovprečno veliko nekativnih in latentno brezposelnih.

Podobno sliko nam pokaže tudi podatek o številu oseb v stanovanju. V povprečju živi v Sloveniji v enem stanovanju 3,6 osebe. Najbolj odstopajo v negativni smeri obrtniki, saj jih v povprečju pride na eno stanovanje 4,3. V najbolj ugodnem položaju pa so neaktivni, ki jih je v povprečju v enem stanovanju le 3,2.

Če prikažemo, kakšen materialni položaj imajo glede na obravnavane indikatorje posamezne zaposlitvene kategorije, dobimo razvrstitev, kot jo kaže tabela št. 2. Zaposlitvene kategorije so glede na vsak indikator razvrščene od 1 do 6, pri čemer 1, pomeni najugodnejši, 6 pa najslabši materialni položaj. Če seštejemo range, ki jih ima posamezna zaposlitvena kategorija ne da bi jih ponderirali, dobimo sicer grob, vendar sintetičen kazalec njenega materialnega položaja. Razvrstitev je prikazana v tabeli št. 3.

Tabela 2: Razvrstitev zaposlitvenih kategorij glede na indikatorje materialnega položaja

Indikatorji materialnega položaja	Dohodek na člana gospodinjstva	Lastništvo luksuznih dobrin	Opremljenost gospodinjstva z aparati	Lastništvo predmetov trajne potrošnje	Stanovanjski standard	Število oseb v stanovanju
Zaposlitvene kategorije						
Zaposleni	1	1	2	2	4	5
Latentno brezposelni	4	3	1	1	1	2
Odkrito brezposelni	3	4	4	3	3	3
Neaktivni	2	5	3	4	2	1
Obrtniki	6	2	6	5	5	6
Kmetje	5	6	5	6	6	4

Tabela 3: Vsote rangov in skupni rang zaposlitvenih kategorij glede na njihov materialni položaj

Zaposlitvene kategorije	ΣR	R
Zaposleni	15	2
Latentno brezposelni	12	1
Odkrito brezposelni	20	4
Neaktivni	17	3
Obrtniki	30	5
Kmetje	32	6

Vidimo, da so v najugodnejšem materialnem položaju latentno brezposelni. To so po večini mladi ljudje brez otrok, ki se izobražujejo in živijo pri starših ali zakoncih. Med njimi pa je več žensk kot moških. Uživajo standard svojih staršev ali zakoncev, ti pa so, glede na podatke, razmeroma premožni. Med latentno brezposelnimi se sicer pojavlja tudi manjša skupina z zelo nizkim materialnim statusom. Menimo, da gre v tem primeru za upokojence, ki bi se bili pripravljeni zaposliti, če bi za to obstajale možnosti.

Na drugem mestu najdemo najštevilnejšo skupino. To so zaposleni, katerih materialni položaj je v vseh pogledih razmeroma visok, le njihov stanovanjski standard je relativno nizek. Njim pa sledijo neaktivni, med katerimi prevladujejo upokojenci.

Na četrtem mestu so odkrito brezposelni, ki imajo podobne demografske značilnosti kot latentno brezposelni. Razlika med obema skupinama je najbrž predvsem v tem, da manj ugoden materialni položaj sili posameznike, da iščejo delo, zato so odkrito brezposelni, v primeru ugodnejšega materialnega položaja pa ostaja brezposelnost latentna.

Glede na obravnavane indikatorje materialnega položaja so samozaposleni izrazito marginalna kategorija. To še v večji meri velja za kmete kot za obrtnike. Moti le podatek, da pridejo obrtniki na drugo mesto, kar zadeva avtomobil, vikend, čoln ali počitniško prikolico.

Če upoštevamo, da so zaposleni prišli na drugo mesto, kar zadeva materialni položaj posameznikov, in da predstavljajo 63 % populacije v starosti med 15 in 75 let, nedvomno sledi sklep, da je zaposlitev najpomembnejši in najpogostejši vir za zagotavljanje materialnega blagostanja. Neaktivne, med katerimi prevladujejo upokojenci, in ki pridejo na tretje mesto po materialnem položaju, je potrebno obravnavati v tem kontekstu, saj upokojitev naravno sledi zaposlitvi. Zaposleni in neaktivni skupaj predstavljajo 87 % odrasle populacije.

Obstajajo tudi drugi viri zagotavljanja materialnega položaja. Pri brezposelnih gre predvsem za transfer dohodkov iz sistema zaposlenosti do recipientov preko njihovih staršev oziroma družin. V večji meri kot z dohodki brezposelni razpolagajo z drugimi materialnimi sredstvi. Obstaja tudi možnost uporabljanja drugih virov, kot je občasno ali neformalno delo, ki pa jih zaenkrat ne moremo upoštevati. Konec koncev pa je skupina brezposelnih v celoti razmeroma maloštevilna in brezposelni posamezniki bodo slejkoprej integrirani v sistem zaposlenosti.

Najpomembnejši alternativni vir zagotavljanja materialnega položaja posameznikov je nedvomno samozaposlenost. Uporablja ga 10 % odrasle populacije. Vendar pa kaže, da ta vir ni marginalen le po deležu populacije, ki ga uporablja, temveč tudi po materialnem položaju, ki ga zagotavlja. K temu vprašanju se bomo še vrnili. Vsekakor pa kaže, da je tako imenovani družbeni sektor dovolj zaščiten, da je lahko izpodrinil individualnega oziroma privatnega, ki bi mu sicer lahko konkuriral.

Družbenopolitični status zaposlitvenih kategorij

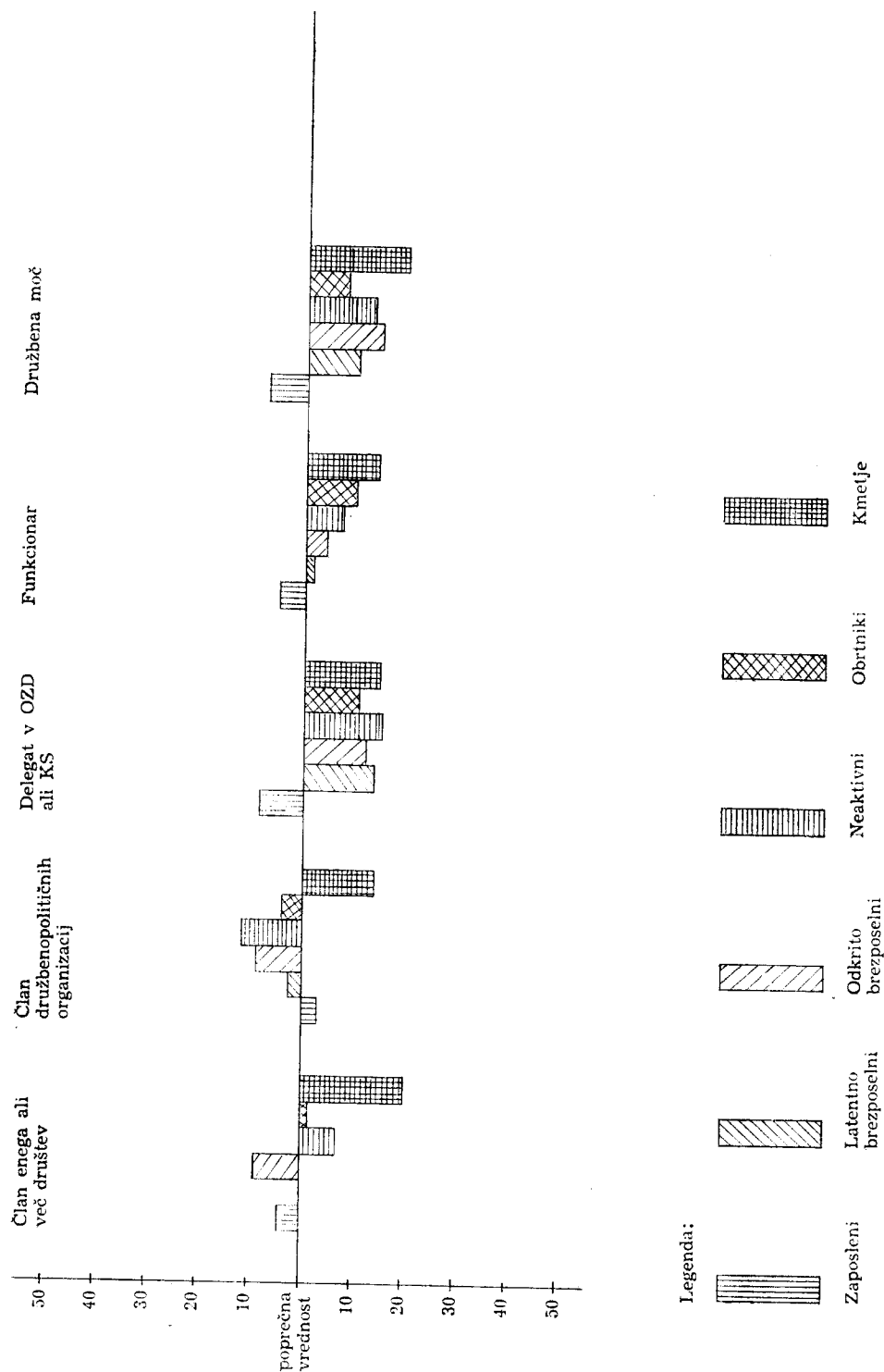
Družbenopolitični status zaposlitvenih kategorij bomo ugotavljali na osnovi števila društev, v katere je včlanjen posameznik, na osnovi njihove družbenopolitične aktivnosti in na osnovi njihove družbene moči.

Upošteva je članstvo v organizacijah in društvih, so najbolj pasivni kmetje. Kar 82 % jih ni včlanjenih v nobeno društvo, nihče pa ne v več kot eno. Tudi med neaktivnimi nadpovprečno veliko ljudi ni včlanjenih v nobeno društvo. Na drugi strani pa je največji delež članov enega ali več društev med zaposlenimi ter brezposelnimi. Mnogo ne zaostajajo niti obrtniki. Ti podatki ne presenečajo, razen pri brezposelnih, saj kažejo razmeroma visoko stopnjo aktivnosti. Najvišji delež članov društev med zaposlenimi je v skladu s pričakovanji. Prav tako pa si lahko razložimo tudi najnižji delež članov med neaktivnimi in kmeti. V prvem primeru gre predvsem za demografske razloge oziroma za življenjski cikel, pri čemer je manjšo društveno aktivnost pričakovati med najmlajšimi in najstarejšimi, v drugem primeru pa je poleg tega močan še vpliv tradicije. Sicer pa je statistična povezanost med obema variablama nizka.

Politično aktivnost ugotavljamo na osnovi članstva v družbenopolitičnih organizacijah in samoupravnih organih ter na osnovi političnih oziroma samoupravnih funkcij, ki jih imajo posamezniki. Kontingenčni koeficient, ki kaže na povezanost med zaposlitvenim statusom in politično aktivnostjo respondentov, je 0,41. Največ politično pasivnih je spet med kmeti, kar 64,1 %. V drugih kategorijah najdemo od 28 % do 35 % pasivnih. Izjema so zaposleni, med njimi je le 10,5 % pasivnih. Najmanj članov družbenopolitičnih organizacij je med kmeti, le 33 %, pa tudi med zaposlenimi jih je 44 %. V drugih kategorijah se delež članov giblje nekaj nad 50 %. Samoupravno aktivni so predvsem zaposleni (26,6 %), pri drugih kategorijah pa je delež samoupravno aktivnih pod 7,2 %, kolikor sicer znaša za obrtnike. Največ funkcionarjev oziroma delegatov nad občinsko ravni najdemo spet med zaposlenimi, in sicer 19 %. Sicer pa jih je še največ med latentno in odkrito brezposelnimi (12,5 % in 10,3 %), med neaktivnimi (7,2 %) in obrtniki (5,8 %). Med kmeti nismo našli nikogar.

Poglejmo si še indikator družbene moči. Med njim in zaposlitvenimi kategorijami obstaja nizek kontingenčni koeficient, in sicer 0,24. Izkaže se, da je v poprečju brez družbene moči 77,5 % respondentov. To so predvsem kmetje (97,1 %), odkrito brezposelni (92,1 %) in neaktivni (90,5 %). Naj-

Diagram 2: Odstopanje zaposlitvenih kategorij od poprečnih vrednosti indikatorjev družbenopolitičnega položaja

nižji delež respondentov brez družbene moči je med zaposlenimi, in sicer 69,7 %, pa tudi med obrtniki, 85,2 %, in latentno brezposelnimi, 87,5 %. Največ, to je 5 %, respondentov z veliko družbeno močjo je med zaposlenimi in nekaj, 3,1 %, še med latentno brezposelnimi. V drugih kategorijah skoraj ni ljudi z veliko družbeno močjo, med latentno in odkrito brezposelnimi pa nismo našli nikogar. Podobno je tudi pri respondentih, ki imajo srednje veliko družbene moči. Nekoliko izstopajo le obrtniki (13,3 %), ki sledijo zaposlenim (25,4 %).

Če ugotovitve v primeru družbenopolitičnega statusa sintetiziramo podobno kot v primeru materialnega statusa dobimo rezultate, kot jih prikazuje tabela 4. Zaposleni imajo nedvomno najvišji družbenopolitični status oziroma največ družbene moči. Preseneča, da jim sledijo odkrito in latentno brezposelni. Pri tem je treba upoštevati, da gre v večini primerov za formalne kriterije družbenopolitične aktivnosti, in ne za dejansko družbeno moč. Kljub temu pa ta podatek kaže, da brezposelni niso povsem družbenopolitično marginalizirani. Obrtniki imajo ugodnejši položaj kot neaktivni. Izrazito marginalna skupina so ponovno kmetje.

Tabela 4: Razvrstitev zaposlitvenih kategorij glede na posamezne indikatorje družbenopolitičnega položaja, vsota rangov in skupni rang

Indikatorji družbenopolitičnega položaja	Družbena moč	Članstvo v DPO	Samoupravna aktivnost	Funkcije	Članstvo v društvih	ΣR	R
Zaposlitvene kategorije							
Zaposleni	1	5	1	1	2	10	1
Latentno brezposelni	2	4	4	2	3	15	3
Odkrito brezposelni	5	2	3	3	1	14	2
Neaktivni	4	1	6	4	5	20	5
Obrtniki	3	3	2	5	4	17	4
Kmetje	6	6	5	6	6	29	6

V primerjavi z materialnim položajem je družbenopolitični položaj izrazito manj ugoden za neaktivne. To najbrž pomeni, da je mogoče akumulirati materialna sredstva in jih zadržati, kar pa ne velja za razne funkcije oziroma participacijo v procesih odločanja. Ta pripomba velja za upokojece. Nekaj podobnega lahko trdimo za neaktivne mlade. Lahko uživajo materialni standard staršev, teže pa pridejo na račun staršev do ugodnega družbenopolitičnega položaja. Za ta položaj je očitno potrebno biti pri stvari, sami, in sicer tako, kot so zaposleni, ki so formalno vključeni v razne organizacije in samoupravne organe, ali tako kot so brezposelni, ki imajo dovolj časa za vključevanje. Sicer posameznik pristane na margini, kot se to izkaže med samozaposlenimi, posebej kmeti.

Vedenje zaposlitvenih kategorij

Tako kot zaposlitveni status vpliva na posameznikov materialni in družbenopolitični položaj, tako verjetno vpliva tudi na njegovo vedenje v družbenem prostoru. Pri tem je potrebno takoj dodati, da je vpliv najbrž tudi povraten, namreč, da določen način vedenja posameznikov in njihovih družin do neke mere določa, ali bodo ti pristali med zaposlenimi ali med samozaposlenimi.

Spremenljivke, ki popisujejo vedenje zaposlitvenih kategorij, smo razdelili v dve skupini. V prvi skupini so tiste, ki kažejo, katere vire v večji meri mobilizirajo: formalne ali neformalne, družbene ali individualne. S tem bomo lahko tudi dodatno pojasnili materialni položaj posameznih zaposlitvenih skupin. V drugi skupini so spremenljivke, ki kažejo na mobilnost posameznika. Pri tem ne gre za najbolj klasične indikatorje poklicne, izobrazbene ali integracijske mobilnosti, temveč bolj za indikatorje, ki kažejo na intenzivnost vključevanja v družbeni prostor. S tem bomo dodatno pojasnili tudi družbenopolitični položaj posameznih zaposlitvenih kategorij.

Mobilizacija (neformalnih) virov

V dosednji analizi smo videli, da je delo eden ključnih virov za zagotovitev materialnega in družbenopolitičnega položaja posameznika. Pri tem pa smo obravnavali zgolj formalno delo, ki se pojavlja v obliki zaposlitve ali samozaposlenosti. Obstajajo pa številne oblike neformalnega dela, med katerimi so pri nas najpogostejše tele: obdelovanje zemlje, razne oblike plačanega neformalnega dela, neplačano neformalno delo v gospodinjstvu in zidava hiš (Rus in drugi, 1984).

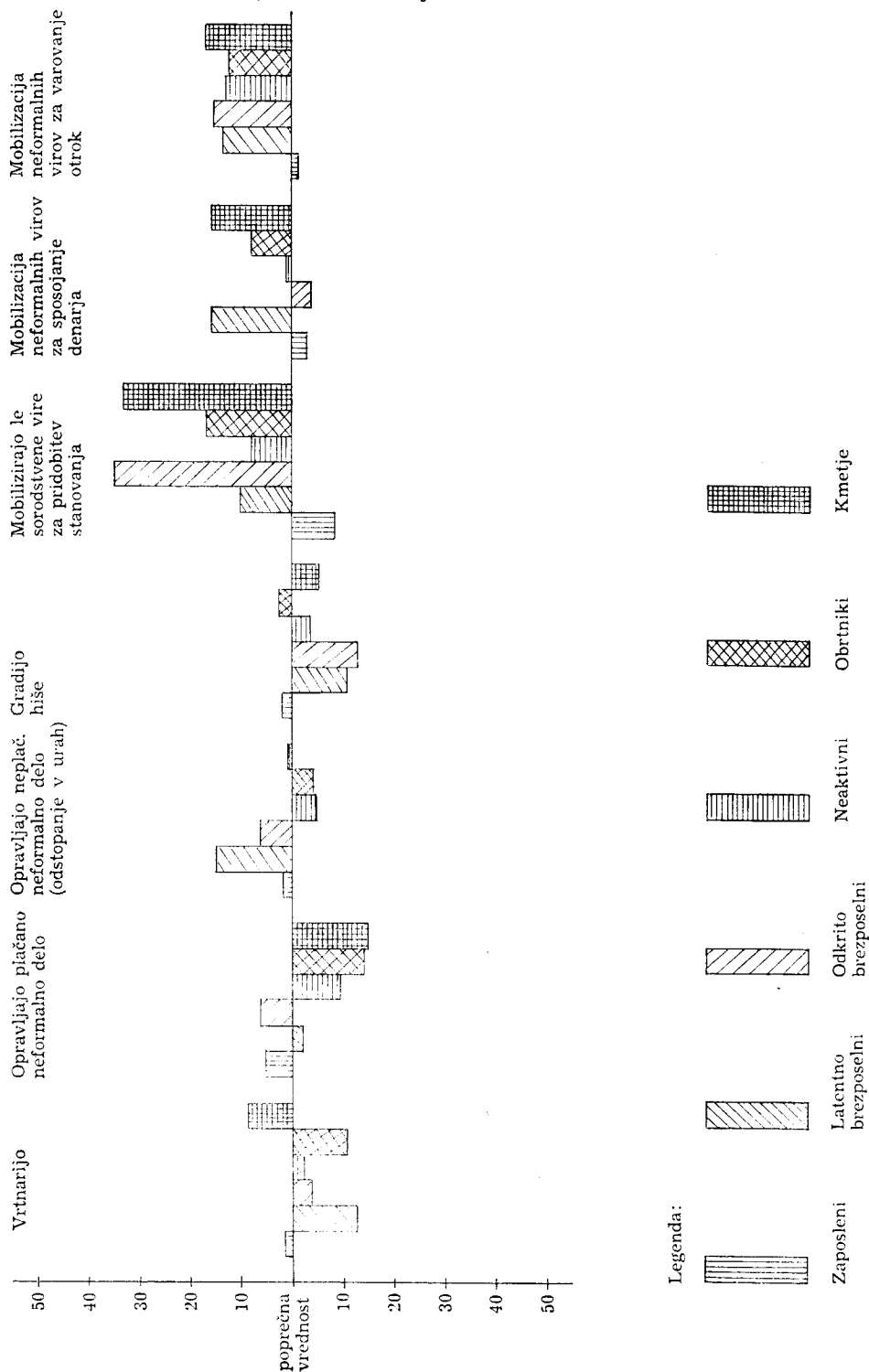
Z obdelovanjem zemlje v večjem obsegu oziroma s popoldanskim kmetovanjem se ukvarja 16 % zaposlenih in 4,6 % obrtnikov. Tako si izboljšujejo svoj materialni položaj in kombinirajo dve obliki delovnih aktivnosti, kar nima le ekonomskega, temveč tudi širši socialni in osebni pomen. Razumljivo je, da v tej kategoriji ne najdemo kmetov, manj razumljivo pa je, da med popoldanskimi kmeti ni niti enega neaktivnega ali brezposelnega.

Nekoliko drugačna pa je slika v primeru vrtnarjenja, zelo razširjenega med Slovenci. Največ se z njim ukvarjajo kmetje, kar se dopolnjuje z njihovo glavno dejavnostjo. Na drugem mestu so spet zaposleni, nato pa neaktivni, ki jih med popoldanskimi kmeti nismo našli. Relativno najmanj vrtnarijo brezposelni in obrtniki, čeprav odstopanja od poprečja niso velika. Lahko bi rekli, da je vrtnarjenje dokaj univerzalna značilnost Slovencev in je neodvisno od njihovega zaposlitvenega statusa. Na to kaže tudi koeficient kontingence med obema spremenljivkama, ki znaša le 0,10.

S plačanim neformalnim delom — poleg popoldanskega kmetovanja so to tudi druga plačana dela, npr. priložnostna in honorarna ter popoldanska obrt — se ukvarja poprečno 18,8 % Slovencev. Pri tem prevladujejo predvsem zaposleni in brezposelni, v manjši meri pa neaktivni. Delež samozaposlenih, ki se ukvarjajo s plačanim neformalnim delom, je neznaten. Samozaposleni so večino časa zavzeti s svojo temeljno dejavnostjo, iz katere najbrž poskušajo izvleči čim več koristi. Na drugi strani pa je zaposlitev časovno omejena, kar spodbuja zaposlene k dodatnemu delu za zaslužek. Poleg tega imajo zaposleni tudi dober dostop do kanalov, ki neplačano neformalno delo sploh omogočajo. Plačano neformalno delo do neke mere pojasnjuje, zakaj brezposelni ostajajo brezposelni oziroma zakaj je njihov materialni položaj razmeroma ugoden.

Pri neplačanem neformalnem delu smo upoštevali gospodinjstva dela in ukvarjanje z otroki. S temi deli se Slovenci v poprečju ukvarjajo 26,4 ure na teden. Pri posameznih zaposlitvenih kategorijah odstopanja od poprečja niso posebej velika. Največ neplačanega neformalnega dela opravi-

Diagram 3: Odstopanje zaposlitvenih kategorij od poprečnih vrednosti indikatorjev mobilizacije neformalnih virov

vijo odkrito in latentno brezposelni, in sicer 33 oziroma 31,5 ur na teden. Nekaj nad povprečjem pa ga opravijo tudi zaposleni. Glede na to, da te kategorije opravijo tudi največ plačanega neformalnega dela, lahko sklepamo, da se obe obliki neformalnega dela med seboj dopolnjujeta. Najmanj neplačanega neformalnega dela opravijo obrtniki in še manj neaktivni, in sicer 21,9 oziroma 21,6 ur, kmetje pa poprečno.

Ena zelo pogostih oblik neformalnega dela pri Slovencih je zidava hiše, tako je prišlo do stanovanja kar 24,2 % ljudi. Med njimi je nadpoprečno veliko obrtnikov in zaposlenih — 27 % oziroma 26,3 %; sledijo jim neaktivni z 20,6 % in kmetje z 18,6 %. V najmanjši meri so na tale način prišli do stanovanja brezposelni. Vzrok za to najbrž ni toliko njihov materialni položaj kot mladost in nezanesljivost finančnih virov. Nadpoprečno samograditeljsko aktivnost med obrtniki pa moramo pojasnjevati bolj z njihovimi tehničnimi kvalifikacijami, ki jih usposabljaajo za samoprodukcijo in recipročno menjavo dela, kot pa z njihovim materialnim položajem, ki sicer ni posebej ugoden.

Poleg lastnega neformalnega dela imajo posamezniki na voljo tudi druge neformalne vire; ti se najpogosteje izražajo v obliki dela ali materialnih sredstev, ki jih prispevajo sorodniki, sosedi ali drugi prijatelji in znanci.

Ostanimo pri stanovanjih. Kar 49,3 % odraslih Slovencev živi v lastniških stanovanjih, bodisi da so do njih prišli z gradnjo, nakupom, dedovanjem ali kako drugače. V posameznih zaposlitvenih kategorijah je največji delež lastnikov med kmeti in obrtniki, in sicer 86,2 % oziroma 81,6 %, najnižji pa med odkrito in latentno brezposelnimi; ti so mladi in v glavnem še nimajo niti svojih niti družbenih stanovanj — večinoma živijo pri sorodnikih ali kot podnajemniki. V družbenih stanovanjih živi 24,3 % odraslih Slovencev. Med njimi pa prevladujejo zaposleni, od katerih jih ima družbeno stanovanje 30,3 %.

Pomembnejša od stanovanjskega statusa je za nas mobilizacija različnih virov za dostop do stanovanja. Izkaže se, da je stanovanjsko vprašanje rešilo brez uporabe sorodstvenih virov le 36,8 % anketirancev, medtem ko ga je samo z uporabo sorodstvenih virov rešilo 44,7 %. Ostali so sorodstvene vire kombinirali z drugimi. Med posameznimi zaposlitvenimi kategorijami je delež tistih, ki so uporabljali le sorodstvene vire, največji pri odkrito brezposelnih, in sicer 80 % (ti, kot smo videli, v največ primerih živijo doma; gre za posebno obliko družinske solidarnosti), sledijo pa jim kmetje (78,4 %) in obrtniki (61,9 %). Z mobilizacijo sorodstvenih virov, so si podpoprečno pomagali le zaposleni, saj jih je samo ta vir uporabilo le 36,4 %. Sicer je kontingenčni koeficient med obema skupinama variabel nizek in znaša le 0,25.

Ravno obratno je pri mobilizaciji družbenih virov za rešitev stanovanjskega problema. Samo z družbenimi viri je prišlo do stanovanja 24,9 % respondentov, brez družbenih virov pa kar 52,7 %. Družbene vire so v največji meri uporabili zaposleni (31,3 %), najmanj pa samozaposleni. Kar 94,1 % kmetov, 80,6 % obrtnikov in 82,9 % odkrito brezposelnih je rešilo stanovanjski problem brez uporabe družbenih virov. Iz navedenih podatkov je povsem očitno, kako pomembni so za reševanje stanovanjskih vprašanj tako imenovani neformalni, privatni in posebej osebni in sorodstveni viri. Očitno pa je tudi, da imajo zaposleni mnogo boljši dostop do družbenih virov kot ostale zaposlitvene kategorije.

Oglejmo si mobilizacijo različnih virov še v dveh primerih, in sicer pri sposojanju denarja in varovanju otrok. Ko si respondenti sposojajo denar, jih kar 84,1 % uporablja zgolj neformalne vire, le 1,6 % samo formalne, ostali pa jih kombinirajo. Zgolj neformalne vire uporabljajo latentno brezposelni in kmetje, nadpovprečno pa tudi obrtniki. Najmanjši delež respondentov, ki uporabljajo le neformalne vire, je med odkrito brezposelnimi in zaposlenimi.

Za varovanje otrok uporablja neformalne vire, to je sorodnike in tujce, 36,7 % respondentov. Prav toliko respondentov pa varuje otroke doma, kar imamo tudi lahko za neformalni vir, saj gre za posebno vrsto samoprodukcije. To pomeni, da so neformalni viri najpomembnejši tudi v tem primeru, saj jih uporablja kar 73,5 % respondentov. Starši vrtec mobilizirajo kot edini dodatni vir za varovanje otrok v 6,5 % primerov, v 15,1 % primerov pa kombinirajo vrtec z drugimi neformalnimi viri. Za samoprodukcijo gre v največ primerih pri kmetih (76,2 %) in pri odkrito brezposelnih (66,7 %); najnižji pa je ta delež pri latentno brezposelnih in pri zaposlenih (34,7 %). Druge neformalne vire največkrat uporabljajo latentno brezposelni (62,5 %) in neaktivni (45,2 %), najmanjkrat pa kmetje (14,3 %) in odkrito brezposelni (22,2 %). Gledano v celoti, najredkeje uporabljajo neformalne vire zaposleni (71,5 %), vse ostale zaposlitvene kategorije pa približno enako, od 87,5 % do 90,5 %. Vrtec kot edina oblika varstva se v značilnem obsegu pojavlja samo pri zaposlenih (11,7 %). To velja tudi za kombinacijo formalnih in neformalnih virov, vključujoč vrtec kot edini vir. Delež zaposlenih respondentov je v tem primeru 28,5, deleži vseh ostalih pa med 9,6 pri kmetih in 12,9 pri neaktivnih.

Ugotovitve o mobilizaciji neformalnih virov povzemamo na podoben način kot ostale in jih prikazujemo v tabelah 5 in 6. Izkaže se, da v glavnem neformalne vire mobilizirajo kmetje, takoj za njimi pa odkrito brezposelni, obrtniki, zaposleni in latentno brezposelni. Razlike med navedenimi kategorijami niso posebno velike, kar kaže da gre za dokaj splošen pojav. Izjema so le neaktivni, ki mobilizirajo neformalne vire znatno manj kot ostale zaposlitvene kategorije. To je mogoče pojasniti na različne načine: nimajo toliko potreb, nimajo toliko energije, ali najverjetneje: nimajo tako dobrega dostopa do neformalnih virov kot druge kategorije prebivalstva.

Tabela 5: Razvrstitev zaposlitvenih kategorij glede na indikatorje mobilizacije neformalnih virov

Indikatorji mobilizacije neformalnih virov	Popolnansko kmetovanje	Vrtnarjenje	Plačano neformalno delo	Neplačano neformalno delo	Zidava hiše	Pridobitev stanovanja	Sposojanje denarja	Varovanje otrok
Zaposlitvene strukture								
Zaposleni	1	2	2	3	2	6	5	6
Latentno brezposelni	4,5	6	3	2	5	4	1,5	3,5
Odkrito brezposelni	4,5	4	1	1	6	1	6	2
Neaktivni	4,5	3	4	6	3	5	4	5
Obrtniki	2	5	5	5	1	3	3	3,5
Kmetje	4,5	1	6	4	4	2	1,5	1

Tabela 6: Vsote rangov in skupni rangi zaposlitvenih kategorij glede na mobilizacijo posameznih vrst neformalnih virov

Skupine neformalnih virov	Samo-produkcija		Mobilizacija drugih neformalnih virov		Plačano neformalno delo		Neplačano neformalno delo		Skupaj	
	ΣR	R	ΣR	R	ΣR	R	ΣR	R	ΣR	R
Zaposleni	7	1	17	6	3	1	24	5	29,5	4,5
Latentno brezposelni	13	6	9	2,5	7,5	4	22	4	29,5	4,5
Odkrito brezposelni	11	3,5	9	2,5	5,5	2	20	2	25,5	2
Neaktivni	12	5	14	5	8,5	5	26	6	34,5	6
Obrtniki	11	3,5	9,5	4	7	3	20,5	3	27,5	3
Kmetje	9	2	4,5	1	10,5	6	13,5	1	24	1

Če ne upoštevamo tako imenovanega polformalnega dela, ki se opravlja za plačilo ali se kaže v finančni obliki, kot je to pri popoldanskem kmetovanju, se še izraziteje pokaže, da neformalne vire mobilizirajo predvsem kmetje. Neaktivni spet pridejo na zadnje mesto, blizu pa so jim tudi zaposleni. Ostale kategorije so nekje v sredini in se med seboj posebej ne razlikujejo.

V primeru plačanega neformalnega dela, vključujoč popoldansko kmetovanje, je obratno. Daleč pred drugimi so zaposleni, za njimi odkrito brezposelni, nato druge kategorije in nazadnje kmetje. Zaposlitev očitno odpira kanale oziroma omogoča dostop tudi do drugih plačanih dejavnosti.

V aktivnostih, ki bi jih lahko označili s samoprodukcijo, so ponovno na prvem mestu zaposleni, za njimi pa kmetje. Med drugimi skupinami ni velikih razlik, pa tudi razlike so v celoti vzeto majhne. Iz tega je mogoče sklepati, da gre za dokaj splošen pojav, na katerega zaposlitveni status posebej ne vpliva.

Če se ustavimo še pri mobilizaciji drugih (torej ne lastnih) neformalnih virov, se izkaže, da so daleč v ospredju kmetje, izrazito na zadnjem mestu pa zaposleni, razmeroma slabo pa jih mobilizirajo tudi neaktivni. Razlike med posameznimi zaposlitvenimi kategorijami so v tem primeru največje. Pojasnjevati pa bi jih bilo mogoče s tradicijo in zelo neizenačenim dostopom do formalnih virov. Kmetje, na primer, ne morejo pridobiti družbenega stanovanja in otroke imajo le redko v vrtcih.

Če se vrnemo k vprašanju materialnega položaja posameznih zaposlitvenih kategorij, nam je sedaj nekaj stvari jasnejših. Latentno brezposelni imajo najugodnejši materialni položaj predvsem zato, ker mobilizirajo druge neformalne vire predvsem pri svojih starših oziroma družinah. Spomnimo se, da so to v največ primerih mladi, ki še živijo doma.

K relativno ugodnemu materialnemu položaju zaposlenih nedvomno prispevata njihovo ukvarjanje s plačanimi neformalnimi deli in samoprodukcija. Relativno ugodnega materialnega položaja neaktivnih pa ne moremo pojasnjevati z neformalnimi viri, pač pa predvsem z akumulacijo materialnih dobrin in »minulim delom«, ki ga uživajo v obliki pokojnine.

Odkrito brezposelni, kot smo videli, nimajo posebej dobrega materialnega položaja. Ker pa so zelo aktivni pri mobilizaciji neformalnih virov, bi lahko sklepali, da ravno s tem preprečujejo svojo marginalizacijo.

Najslabši materialni položaj imajo samozaposleni, posebej kmetje. Ne rešuje jih niti visoka stopnja mobilizacije neformalnih virov. Ob tem pa moramo dopustiti možnost, da tistih elementov materialnega položaja, ki

jih zagotavljajo neformalni viri, na primer hrane, negativnih stroškov oziroma prihranjenega dohodka v primeru varovanja otrok, podedovane hiše in podobno nismo zadosti dobro zajeli.

Mobilnost zaposlitvenih kategorij

Druga skupina behavioralnih spremenljivk kaže na mobilnost posameznika oziroma na intenzivnost njegovega vključevanja v družbeni prostor. Najprej se ustavimo ob prostorski mobilnosti posameznih zaposlitvenih kategorij, ki smo jo izrazili s selitvami. Kontingenčni koeficient je nizek, kar kaže, da v prostorski mobilnosti med posameznimi zaposlitvenimi kategorijami ni statistično pomembnih razlik.

V celoti živi v svojem rojstnem kraju 46,6 % odraslih Slovencev. Pod tem poprečjem so zaposleni, izrazito nad njim odkrito brezposelni, v precejšnji meri pa tudi samozaposleni in latentno brezposelni. Ti podatki se ujemajo s pričakovanji. Samozaposleni so nemobilni, ker jih veže zemlja, pogosto pa tudi obrt, ki se z generacije na generacijo prenaša v družini. Veliko stopnjo nemobilnosti brezposelnih je sicer mogoče pojasnjevati z njihovo mladostjo. Vendar pa je očitno, da tiči nekaj vzrokov za brezposelnost tudi v nemobilnosti. Ta pa je zopet povezana z odvisnostjo mladih brezposelnih oseb od njihovih družin oziroma od staršev. Kar 25,6 % več brezposelnih kot zaposlenih živi v svojem rojstnem kraju.

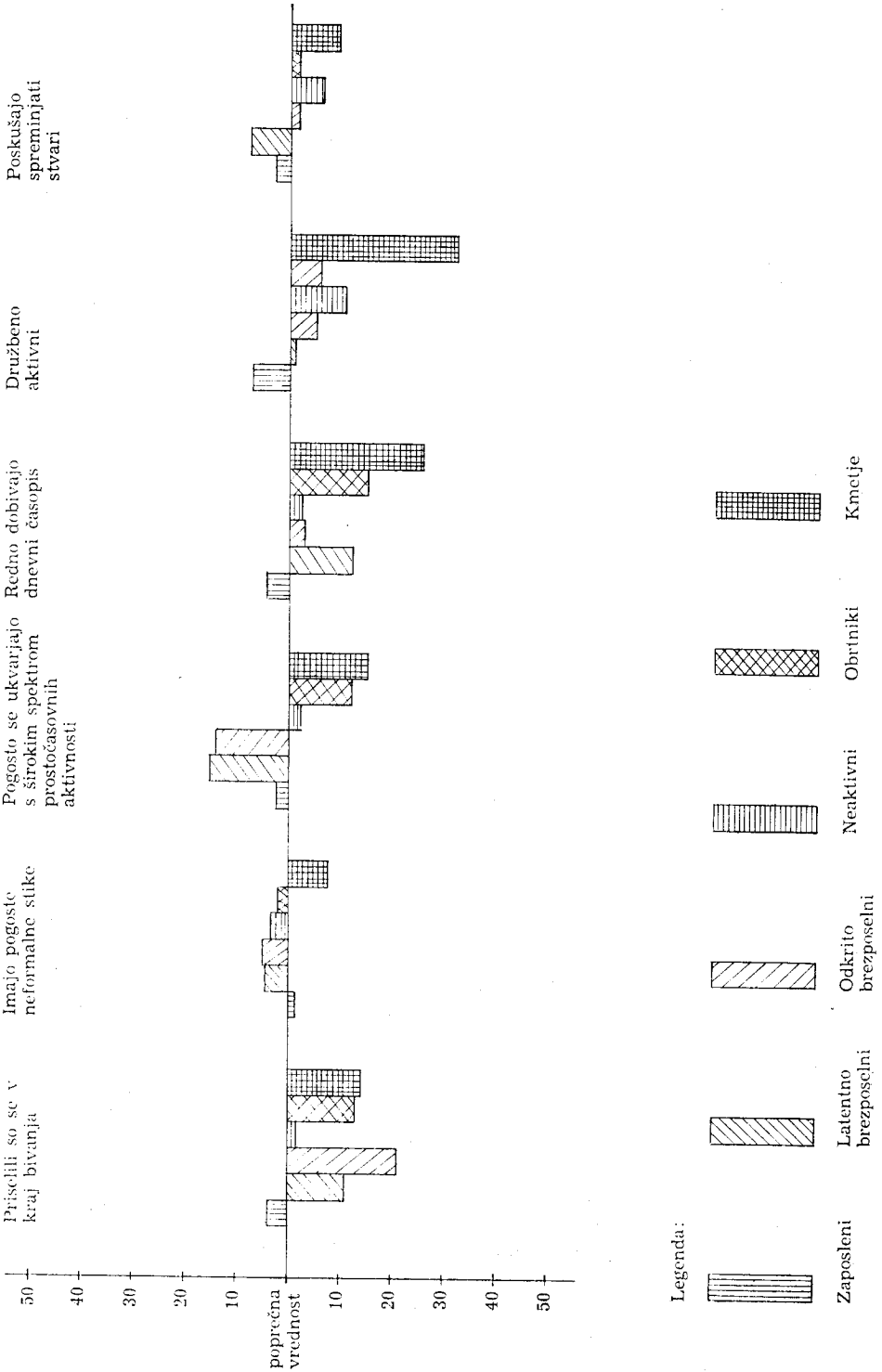
Znotraj Slovenije se je selilo največ zaposlenih in neaktivnih. Skladno s prejšnjo ugotovitvijo pa se je selilo najmanj brezposelnih in samozaposlenih. V Slovenijo se je priselilo 10,8 % anketirancev. Med zaposlenimi, in podobno med latentno brezposelnimi, je takih 13,4 %. Najmanj jih je med samozaposlenimi, le 2,9 %.

Drugi kazalec vključevanja posameznika v družbeni prostor so njegovi stiki s sosedi, prijatelji in znanci ter sorodniki. Med respondenti skoraj ni mogoče najti posameznika, ki ne bi imel vsaj nekaj stikov. Najpogostejše tovrstne stike imajo prav brezposelni, ki imajo za to večje potrebe in tudi več časa. Kljub temu pa ne odstopajo pomembno od drugih kategorij. Največje presenečenje predstavljajo kmetje, ki imajo proti pričakovanju najmanj teh stikov. Ali je trditev, da urbanizacija, ki jo prinaša industrijska družba, povečuje socialno izolacijo, netočna ali pa je proces urbanizacije na vasi hitrejši oziroma bolj izrazit kot v mestu.

Ljudje porabijo svoj prosti čas, kolikor ga pač imajo, za različne aktivnosti, od spremljanja množičnih medijev do raznih delovnih aktivnosti. Le 14,3 % respondentov izjavlja, da se ne ukvarja pogosto z nobeno prostočasovno aktivnostjo. Precej nadpoprečno pa je takih respondentov med kmeti, kar 31,4 %, in obrtniki, 19,7 %. To je najbrž znak, da imajo samozaposleni najmanj prostega časa, na kar kaže še en podatek, namreč, da je delež tistih, ki se v prostem času ne ukvarjajo pogosto z nobeno aktivnostjo najnižji med odkrito in latentno brezposelnimi in znaša 2,6 % oziroma 6,5 %. Z najširšim spektrom prostočasnih aktivnosti se ukvarjajo največ brezposelni in najmanj samozaposleni. Tu gre poleg spremljanja množičnih medijev, utilitarističnih in sociabilnih aktivnostih, pri katerih med posameznimi zaposlitvenimi kategorijami praktično ni razlik, zlasti za kulturne, izobraževalne in rekreacijske aktivnosti.

Aktivnost posameznika smo ugotavljali tudi z vprašanjem, ali redno dobiva vsaj en dnevni časopis. Takih respondentov je v povprečju 54,4 %. Najmanj jih je med kmeti (28,2 %), največ pa med zaposlenimi (58,8 %), neaktivnimi (52,1 %) in odkrito brezposelnimi (51,3 %).

Diagram 4: Odstopanje zaposlitvenih kategorij od poprečnih vrednosti indikatorjev vključevanja v družbeni prostor

Posebej smo ugotavljali, koliko so posamezniki družbeno aktivni, to je, ali so imeli kake govore ali referate, ali so diskutirali na javnih sestankih, ali so pisali pisma bralcev ali pa članek za časopis ali revijo. Povsem neaktivnih je daleč največ med kmeti (85,4 %), najmanj pa jih je med zaposlenimi (45,1 %). Ostali respondenti so po večini zmerno aktivni in kažejo največ eno ali dve takšni aktivnosti. Z več kot dvema takima aktivnostima pa se ukvarja največji delež odkrito brezposelnih. Za njimi so najprej zaposleni in nazadnje spet kmetje.

Poglejmo si še en indikator družbene aktivnosti, in sicer: koliko posamezniki poskušajo spremeniti odločitev kakega oblastvenega organa, koliko se pritožujejo na njegove odločitve ali pa se obračajo na osebe na odgovornih položajih. V celoti kar 82,1 % respondentov ne kaže nobene aktivnosti. Pri tem so najbolj pasivni zopet kmetje (91,2 %) in tudi neaktivni (89,3 %). Najnižjo stopnjo neaktivnosti pa zasledimo med latentno brezposelnimi in zaposlenimi — ustrezna deleža znašata 75 oziroma 79,8.

Tabela 7: Razvrstitev zaposlitvenih kategorij glede na indikatorje mobilnosti, vsota rangov in skupni rang

Indikatorji mobilnosti	Prostorska mobilnost	Neformalni stiki	Aktivnosti v prostem času	Redno sremij. časopisov	Družbena aktivnost	Poskuša spremenjati stvari	ΣR	R
Zaposlitvene kategorije								
Zaposleni	1	5	3	1	2	2	14	1
Latentno brezposelni	3	2	2	4	4	1	16	2,5
Odkrito brezposelni	6	1	1	3	1	4	16	2,5
Neaktivni	2	3	4	2	5	5	21	4
Obrtniki	4	4	5	5	3	3	24	5
Kmetje	5	6	6	6	6	6	35	6

Sedaj na standarden način razvrstimo posamezne zaposlitvene skupine glede na indikatorje vključevanja v družbeni prostor (Tabela 7). Pri tem morda nastane vtis, da se indikatorja prostorska mobilnost in stiki s sorodniki, sosedi, prijatelji in znanci izključujeta. Opazimo namreč, da so zaposleni najbolj prostorsko mobilni, imajo pa skoraj najmanj teh stikov. Obratno je v primeru odkrito brezposelnih ti so najmanj prostorsko mobilni, a imajo največ navedenih stikov. Vendar ne gre za dve aktivnosti, ki bi se izključevali, čeprav imata najbrž kompenzacijske učinke, kot je to pri zaposlenih in odkrito brezposelnih. Da se ne izključujeta, vidimo v primeru neaktivnih in latentno brezposelnih, pri katerih sta obe aktivnosti dokaj dobro izraženi.

Dobljeni rezultati so presenetljivo močno podobni onim, ki kažejo na družbenopolitični status posameznih zaposlitvenih kategorij. Razlika je le v tem, da pridejo neaktivni sedaj na četrto mesto, medtem ko so bili prej na petem. Obratno je pri obrtnikih. To pomeni, da stopnja aktivnosti pri vključevanju v družbeni prostor pomembno vpliva na družbenopolitični status posameznih kategorij prebivalstva in da velja najbrž tudi obratno, namreč, da ohranjanje določenega statusa zahteva večji obseg navedenih aktivnosti. Sklepamo lahko, da je za to potrebno imeti ali nameniti zadosti prostega časa.

Zaključek

Iz celotne analize nedvomno izhaja, da pri nas obstaja relativno koherenten sistem institucij, ki bi ga lahko imenovali sistem zaposlenosti. V njem poteka večji del formalnega dela, ki ga opravljajo zaposleni delavci v delovnih organizacijah, od kmetijskega in industrijskega do storitvenega in upravnega sektorja. Gre skoraj samo za zaposlitev v družbenem sektorju, ki zagotavlja posameznikom relativno najugodnejši materialni položaj. Še več, ta položaj zaposleni utrjujejo z mobilizacijo neformalnih virov, predvsem s pridobitnim neformalnim delom, kot sta popoldansko kmetovanje, honorarno in priložnostno delo ter podobno, in s samoprodukcijo. Najugodnejši družbenopolitični položaj jim je ravno tako zagotovljen z zaposlitvijo samo, utrjujejo pa ga z razmeroma intenzivno prostorsko mobilnostjo in intenzivnimi stiki s centri moči, v katere so sami vključeni.

Čeprav bi lahko predpostavili, da brezposelni že po definiciji izpa-dejo iz sistema zaposlenosti, sloni ta predpostavka na relativno šibkih temeljih. Sistem zaposlenosti je postavljen tako, da brezposelni stojijo, na njegovem pragu in bodo slej ko prej vstopili vanj. Kako hitro se bo to zgodilo, je odvisno tudi od trga delovne sile, ki zlasti latentno brezposelne navaja k preudarjanju, kdaj se jim to splača. Materialni položaj brezposelnih je relativno ugoden. Ne zagotavlja pa jim ga družba z raznimi programi pomoči, temveč njihove družine, največkrat starši. Zlasti odkrito brezposelni si ga izboljšujejo tudi s plačanim in neplačanim neformalnim delom. Prav tako je ugoden njihov družbenopolitični položaj, ki ga utrjujejo z intenzivnim vključevanjem v družbeno življenje, saj imajo za to na razpolago precej prostega časa.

Neaktivni so logični korelat sistema zaposlenosti, saj so to po večini upokojenci, ki so iz njega izstopili, ali pa mladina, ki se z izobraževanjem pripravlja na vstop vanj. Materialni položaj neaktivnih je relativno ugoden, kar je mogoče pripisati predvsem akumulaciji materialnih dobrin skozi daljše obdobje (pri upokojencih) ali pa relativno ugodnemu materialnemu položaju družin, v katerih še živi neaktivna mladina. V družbenopolitičnem pogledu pa so neaktivni marginalizirani.

Vse kaže, da sistem zaposlenosti ne vključuje samozaposlenosti oziroma, da formalno delo dokaj jasno razpade na posel in samozaposlenost. Razlike v materialnem in družbenopolitičnem položaju med samozaposlenimi in zaposlenimi so večje kot med brezposelnimi in zaposlenimi. Materialni in družbenopolitični položaj torej nista toliko odvisna od formalnega dela kot od tega, ali je nekdo vključen v institucije, ki sestavljajo sistem zaposlenosti, ki je omejen na družbeni sektor. Delo izven tega sistema, ki ga opravljajo samozaposleni, očitno nima enakega družbenega statusa, ni »združeno delo«. Zato tudi marginalni materialni položaj samozaposlenih, ki si ga ne morejo izboljšati niti z visoko stopnjo mobilizacije neformalnih virov, kar še posebej velja za kmete. Od tod tudi nizki družbenopolitični položaj, saj jim vključevanje v družbeno življenje ni zagotovljeno v enaki meri kot zaposlenim, niti nimajo za to na razpolago dovolj časa. Če so naši podatki dovolj zanesljivi, lahko ugotovimo, da je tako imenovani strah pred privatniki (Županov, 1970) neupravičen. Pač pa bi se morali spraševati po družbeni in ekonomski škodi, ki jo je ta strah povzročil.

Na vprašanje, ali je delo determinanta družbenoekonomskega položaja, ne bi mogli brez zadržka odgovoriti pritrdilno. Ne gre za delo kot tako, za njegove proizvodne in ekonomske učinke, temveč za politično institucionalni status posameznih oblik dela.

Viri:

- Antončič, Vojko (1985): Pomen dela, Družboslovne razprave, Inštitut za sociologijo, Ljubljana
Rus, Veljko in drugi (1984): Kvaliteta življenja v Sloveniji, Inštitut za sociologijo, Ljubljana
Županov, Josip (1970): Egalitarizem i industrializam, Sociologija št. 1, Beograd